

סיפורי איסור קבלת-שוחז בכתובות קה-קו*

תקציר

בסוגיית הבבלי בכתובות קה-קו מצוי קובץ בן שישה סיפורים, העוסקים בדיינים שזוהרו מקבלת-שוחז: האמוראים; שמואל, אמימר ומר עוקבא; התנאים: רבי ישמעאל ברבי-יוסי ורבי ישמעאל בר-אלישע; האמוראים: רב ענן ורב נחמן. ברור אפוא, שסידור הסיפורים לא נעשה לפי סדר כרונולוגי, שהרי הקובץ כולל את הקדמת המאוחר ואיחור המוקדם – מבחינת תקופת-החיים של גיבורי-הסיפורים. במאמר יש היכרות עם קובץ הסיפורים כמכלול ספרותי – מבחינת עיצובו האמנותי ומשמעותו – כחלק מסוגיה תלמודית. עיון בקובץ מראה, שניתן לחלק את הסיפורים לשלוש קבוצות, לפי סדר רעיוני של התוכן מבחינת קבלת-שוחז ולפי הצורה הספרותית של תבניות הסיפורים – ושניהם בהדגה עולה. מסדרם של הסיפורים ניתן ללמוד על הלוגיקה של העריכה התלמודית-אמנותית בדפים אלו, שהיא איננה טכנית גרידא, אלא מונחית על-ידי שיקולים המעניקים משמעות נוספת לטקסט. מעשי-חכמים אלו ממחישים את יחסם של חז"ל לאיסור של קבלת-שוחז ואת גדלותם המוסרית של חז"ל – כמופת לכל הדורות.

מילות מפתח: שוחז; שוחז-דברים; שמואל; אמימר; מר עוקבא; רבי ישמעאל ברבי-יוסי; רבי ישמעאל בן-אלישע; רב ענן; רב נחמן.

מבוא

בסוגיית הבבלי בכתובות קה ע"ב – קו ע"א – מצוי קובץ בן שישה סיפורים, העוסקים בדיינים, שזוהרו מקבלת-שוחז:

הסיפור הראשון עוסק בשמואל, שהוא אמורא בדור הראשון, השני – באמימר, אמורא בדור החמישי-שישי, והסיפור השלישי מחזיר אותנו לדור הראשון עם מר עוקבא; שני הסיפורים הבאים הם של תנאים שלא לפי סדרם הכרונולוגי: רבי ישמעאל ברבי-יוסי – בדור החמישי, ואחריו – רבי ישמעאל בר-אלישע בדור השלישי (לתנאים). הסיפור האחרון חוזר אל האמוראים: רב ענן – בדור השני, ורב נחמן – בדור השני-שלישי.

* תודתי לרב ד"ר אפרים זאנד ממכללת שאנן – על הערותיו החשובות.

ברור אפוא, שסידור הסיפורים לא נעשה לפי סדר כרונולוגי, שהרי הקובץ כולל את הקדמת המאוחר ואיחור המוקדם – מבחינת תקופת החיים של גיבורי הסיפורים.

עיון בקובץ מגלה טפח משיקולי העריכה של הסיפורים הללו, שיש בהם צירוף של תוכן רעיוני ושל צורה ספרותית, ששניהם מסודרים בהדרגה עולה: התוכן הרעיוני – כולל הצעות שוחד חמורות יותר, והתבניות הספרותיות – הופכות למפותחות יותר. מטרת דיונו אינה היסטורית, אלא הרמנויטית – לבחון את מבנהו המיוחד של הקובץ ואת המשמעות הנוספת שנובעת מכך. תוך כדי כך נתוודע גם להנהגותיהם המיוחדות של החכמים, שדקדקו באיסור של קבלת-שוחד, קלה כבחמורה.

נקדים ונאמר, שלא נמצא מי שעסק בקובץ זה בשלמותו, וככל הנראה, הוא נעלם אף מעיני חוקרי אגדות תלמודיות ומעשי-חכמים בני-זמננו. הפירושים שנמצאו עליו הם של פרשני התלמוד, ושל שניים מבין פרשני אגדות-חז"ל, בספריהם: **ספר עין יעקב**¹ ו**ספר בן יהודע**². התייחסותם היא חלקית – ללא הסבר כולל לסוגיה וללא דיון בסדר הסיפורים שבה, וכאן ניתן לנו מקום להתגדר בו.

על מבנה הקובץ

בפתיחה לסיפורים אלו מובאת הברייתא הבאה:

"תנו רבנן: 'ושוחד לא תקח' (שמות כג 8)³ – אינו צריך לומר שוחד ממון, אלא אפילו שוחד דברים נמי אסור, מדלא כתיב **בצע** לא תיקח. היכי דמי שוחד דברים?...?" (כתובות קה ע"ב).

האיסור שחל על קבלת-שוחד-ממון, הוא ברור ופשוט. בנוסף לו, חז"ל למדו מהכתוב בתורה על איסור קבלת "שוחד", ולא "בצע", שהאיסור חל לא רק על קבלת ממון או חפץ כלשהו, אלא גם על קבלת-שוחד-דברים, שהוא במשמעות כללית – כל מעשה, שהמתדיין עושה למען הדיין שדן בדינו, שאין בו זיקה לממון. הנימוק לכך הוא כדברי הגמרא, המובאים לפני-כן באותו עמוד: "מאי שוחד? שהוא חד". לשון שוחד הוא, ש"הנותן והמקבל נעשים לב אחד" (רש"י שם), דהיינו, נוצרת ביניהם קרֶבָּה, שעלולה לגרום להטיית הדין לטובת בעל-הדין ששייע לדיין.⁴

בתשובה על השאלה, שנשאלה בסוף הברייתא: "היכי דמי שוחד-דברים" (כיצד בדיוק נעשה שוחד-דברים)? – מובא קובץ הסיפורים הבא, אשר הסיפורים המופיעים בתחילתו מדגימים את האפשרויות של שוחד-דברים.

מבחינת **התוכן** של הסיפורים ניתן לחלקם **לשלוש קבוצות** על-פי הקריטריון של חומרת השוחד: מן הקבוצה הכוללת את מה שראוי פחות להיקרא שוחד – אל זו הכוללת את מה שראוי יותר להיקרא שוחד.

הקבוצה הראשונה כוללת שלושה סיפורים, שהמכנה המשותף שלהם הוא עזרה מסוימת של

1. הרב י' חביב, **ספר עין יעקב**, ג, ירושלים תשכ"א, דפים מד-מה.
 2. הרב יוסף חיים מבגדד – בן איש חי, **ספר בן יהודע**, ירושלים תשנ"ח, עמ' מב.
 3. כו"ב – גם בדברים טז 19; כז 25.
 4. המאירי כתב, ששוחד-דברים שאוסר את הדיין מלדון, הוא דווקא כשיש בו צד מעשה, כמו במקרים שנוכרו כאן, אבל דברים בעלמא, שנאמרו לשם כבוד לדיין – לא (מנחם בן שלמה המאירי, **חידושי המאירי**, זכרון יעקב תשל"ו, עמ' שג).

המתדיינים לדיינים, **ללא** נתינת דבר חומרי. בקבוצה השנייה יש צמד סיפורים, שהמכנה המשותף שלהם הוא ניסיונות לתת לדיינים דברים חומריים – וסירוב הדיינים לקבלם. ובקבוצה השלישית יש סיפור, שהוא שיאו של הקובץ, מכיוון שיש בו קבלה של דבר חומרי על-די דיין וציון התוצאות, שנגרמו בעטיו של המעשה. חלוקה זו מאפיינת גם את **המבנה הספרותי** של הקובץ: שלושת סיפורי הקבוצה הראשונה הם קצרים ופשוטים יחסית, ובעלי תבנית ספרותית דומה.⁵ שני סיפורי הקבוצה השנייה הם ארוכים ומורכבים יותר, ובעלי תבנית ספרותית דומה. הסיפור האחרון, הוא הארוך והמורכב מביניהם; יש בו מעורבות של משתתפים רבים יותר, והתבנית הספרותית שבו עוד יותר מורכבת. בבדיקת חילופי-נוסח בין הבבלי בדפוס ווילנא לבין כתבי-יד – נמצאו הבדלים חסרי-משמעות מיוחדת. ההבדל הבולט נוגע לסיפור השלישי להלן. קובץ סיפורים זה נזכר שוב בספרות חז"ל, **בילקוט שמעוני** בלבד (המאה ה-13), וסביר להניח שהועתק לשם ממסכת כתובות.⁶

א. שמואל

"כי הא דשמואל הוה עבר במברא אתא ההוא גברא יהיב ליה ידיה.

אמר ליה: מאי עבדיתיך?

אמר ליה: דינא אית לי.

אמר ליה: פסילנא לך לדינא".

תרגום: כמו (מעשה) זה, ששמואל היה עובר בגשר, בא אדם אחד ונתן לו את ידו (לעזור לו).

אמר לו (שמואל): מה מעשיך (פה)?

אמר לו: דין יש לי (בפניך).

אמר לו: פסול אני לך לדין.⁷

שמואל (בן אבא בר-אבא) הוא שמואל סתם שבש"ס, ראש-מתיבתא בנהרדעא ומגדולי אמוראי בבל בדור הראשון.⁸ שמואל היה מומחה גדול בדיני ממונות, ובכל המחלוקות בדיני ממונות

5. המונה 'תבנית' לציון של סיפור תלמודי-מדרשי הוא על-פי י' פרנקל, **סיפור האגדה – אחזות של תוכן וצורה**, תל-אביב תשס"א, עמ' 76.

6. **ילקוט שמעוני**, פרשת משפטים, רמז שנג. זהו אוסף של מדרשי-הז"ל על פסוקי התנ"ך. הוא לוקט על-ידי ר' שמעון אשכנזי מפרנקפורט שבאשכנז במאה ה-13 ונדפס לראשונה בשנת רפ"א (1521 לסה"נ).

7. התרגומים על-פי **תלמוד בבלי**, מהדורת ע' שטיינזליץ, ירושלים תשמ"ב-תש"ע.

8. א' היימן, **תולדות תנאים ואמוראים**, ג, ירושלים תשכ"ד, עמ' 1120-1121; שם בעמ' 1120, 1132 נזכרים עוד חכמים בשם שמואל: אחד מהם היה ממונה במקדש ולא היה דיין; גם השאר לא היו דיינים, ועל-כן נקבע זיהוי זה.

שבינו לבין חברו, רב – הלכה כשמואל (בכורות מט ע"ב).
 שמואל פסל את עצמו מלדון בדין זה, אף-על-פי שלא קיבל דבר חומרי כלשהו מבעל-הדין:
 האיש עזר לו בהליכתו בגשר, ובעקבות עזרה זו – פסל שמואל את עצמו מלדון בעניינו של אותו
 האיש.

ב. אממר

"אממר הוה יתיב וקא דאין דינא, פרח גדפא ארישיה, אתא ההוא גברא שקליה.
 אמר ליה: מאי עבידתיך?
 אמר ליה: דינא אית לי.
 אמר ליה פסילנא לך לדינא".

תרגום: אממר היה יושב ודן דין; פרחא (עלתה) נוצה על ראשו; בא אדם אחד ונטל אותה.
 אמר לו (אממר): מה מעשיך (פה)?
 אמר לו: דין יש לי (בפניך).
 אמר לו: פסול אני לך לדין.

אממר, מגדולי אמוראי בבל וראש-ישיבה בנהרדעא בדור החמישי.⁹
 גם הוא פסל את עצמו מלדון בדין זה אף-על-פי שלא קיבל דבר, אלא רק בגלל עזרה פעוטה,
 שהיא הסרת מעל לראשו.

ג. מר עוקבא¹⁰

"מר עוקבא הוה שדי רוקא קמיה; אתא ההוא גברא כסייה.
 אמר ליה: מאי עבידתיך?
 אמר ליה: דינא אית לי.
 אמר ליה: פסילנא לך לדינא".

תרגום: מר עוקבא, היה מושלך רוק לפניו; בא אדם אחד וכיסה (את הרוק).
 אמר לו (מר עוקבא): מה מעשיך (פה)?
 אמר לו: דין יש לי (בפניך).
 אמר לו: פסול אני לך לדין.

9. היימן (שם), א, עמ' 228; ב"ב לא ע"א; ברכות יב ע"ב; סוכה נה ע"א; רה"ש לא ע"ב; שבת צה ע"א; ביצה כח ע"ב.
 10. בכת"י רומי 130 הוקדם המעשה על מר עוקבא, ואחריו בא המעשה של אממר – ראו: מ' הרשור (עורך), **תלמוד בבלי עם שינויי
 נוסחאות**, ב: כתובות, ב, ירושלים תשל"ז, עמ' תעו.

מר עוקבא היה תלמידו של שמואל וראש-הגולה בדור הראשון של אמוראי-בבל.¹¹ מלבד תפקידו המדיני הוא שימש אב בית-הדין בעיר כפרי הסמוכה לסורא.¹² גם הוא פסל את עצמו מלדון בדין זה, אף-על-פי שלא קיבל דבר מבעל דינו אלא סיוע שולי ביותר.

מבחינת התוכן בשלושת הסיפורים הללו פסלו הדיינים את עצמם, אף-על-פי שלא קיבלו מאומה, פרט לעזרה פעוטת-ערך, וזאת משום שאף צורות עזרה כאלו נחשבות לשוחד-דברים, שפוסל את הדיין מלדון את המתדיין שסייע לו, וכך גם נפסק להלכה.¹³

מדוע היה צורך בשלושה סיפורים?

ניתן להבחין בהם בהדרגה מסוימת, שיש לה משמעות:

בסיפור הראשון הייתה עזרה פיזית לדיין, שהיא התְּזָקָה בידו, והיינו יכולים לחשוב, שבזה יש משום שוחד, אבל בפחות מכך – לא.

הסיפור השני מלמדנו, שכל עזרה, שיש בה נגיעה כלשהי בדיין ואפילו הסרת נוצה מבגדו, היא שוחד. ומה לגבי עזרה לדיין, שאין בה נגיעה בו? הסיפור השלישי מלמדנו, שאף היא נחשבת לשוחד.

מבחינה ספרותית, התבנית שבסיפורים אלו היא דומה וכוללת שלושה חלקים:

א. משפט הפתיחה, שהוא תיאור הסיוע לדיין (שורה 1).

ב. הבירור הקצר בין הדיין לבין המתדיין (שורות 2-3).

ג. מסקנת הדיין, שעליו לפסול את עצמו בדין זה (שורה 4).

ד. רבי ישמעאל ברבי-יוסי

"רבי ישמעאל ברבי יוסי הוה רגיל אריסיה, דהוה מיייתי ליה כל מעלי שבתא כנתא דפירי.

יומא חד אייתי ליה בחמשא בשבתא.

אמר ליה: מאי שנא האידינא?

אמר ליה: דינא אית לי, ואמינא – אגב אורחי אייתי ליה למר.

5 לא קביל מיניה.

אמר ליה: פסילנא לך לדינא.

11. היימן (לעיל הערה 8), עמ' 975-976: **אגרת רב שריא גאון**, מהדורת נ"ד רבינוביץ, ירושלים תשנ"א, עמ' 106; תוספות סנהדרין לא ע"ב ד"ה אי ציית; בספרות התלמודית נזכרים עוד ארבעה אנשים בשם מר עוקבא, והם לא היו דיינים (ראו: היימן (שם), עמ' 978), אחד מהם נזכר בב"מ ע"א, ואין ראייה משם שנמנה בין החכמים.

12. קידושין מד ע"ב; מועד קטן טז ע"ב; שבת נה ע"א ועוד.

13. רמב"ם, **ספר שופטים**, הלכות סנהדרין כג, ג וכסף-משנה שם; **שולחן ערוך** חשן המשפט ט, א.

אותיב זוזא (בכת"י: זוגא)¹⁴ דרבנן, וקדיינין ליה.
 בהדי דקאזיל ואתי, אמר: אי בעי – טעין הכי, ואי בעי – טעין הכי.
 אמר: תיפח נפשם של מקבלי-שוחד!¹⁵ ומה אני שלא נטלתי, ואם נטלתי – שלי נטלתי,
 10 כך מקבלי-שוחד – על אחת כמה וכמה!"¹⁶

תרגום: רבי ישמעאל ברבי-יוסי, היה רגיל שאריסו היה מביא לו כל ערב שבת סל פירות.
 יום אחד הביא לו (את הסל) בחמישי בשבת.
 אמר לו (רבי ישמעאל): מה שונה עכשיו (שהקדמת)?
 אמר לו: דין יש לי (בפניך), ואמרתי – אגב דרכי (שיום חמישי הוא יום מושב בית דין) אביא
 לאדוני (את סל הפירות).
 לא קיבל ממנו (רבי ישמעאל את הפירות).
 אמר לו: פסול אני לך לדין.
 הושיב זוג חכמים, והיו דנים (הם) אותו.
 בתוך (הזמן) שהיה (ר' ישמעאל) הולך ווא, אמר (בלבו): אם היה רוצה היה טוען כך, ואם
 היה רוצה, היה טוען כך (וזוכה בדין). אמר: תיפח נפשם של מקבלי-שוחד! ומה אני שלא
 נטלתי, ואם נטלתי – שלי נטלתי, כך (=כל-כך אני מושפע ממעשה זה), מקבלי-שוחד – על
 אחת כמה וכמה!

רבי ישמעאל ברבי-יוסי היה תנא בדור החמישי, בנו של רבי יוסי בן חלפתא.¹⁷ אביו וסבו היו
 מראשי-העם וממורי-הוראה בציפורי, ורבי ישמעאל ירש את תפקידו של אביו לאחר פטירתו.¹⁸
 נדגיש, שהאריס הביא את הפירות משדהו של רבי ישמעאל. לפיכך מן הדין הם שייכים לו, אלא
 שהביאם יום אחד קודם הזמן. למרות זאת רבי ישמעאל לא קיבלם ופסל עצמו מן הדין. אף-על-
 פי-כן, העובדה שהאריס הביא לו אותם – גרמה לרבי ישמעאל להרהר בזכותו של האריס בדין.
 על יושרו של רבי ישמעאל ברבי-יוסי ניתן ללמוד גם מהנכתב עליו במסכת מכות כד ע"א:
 "יְשָׁחֵד עַל נָקִי לֹא לִקְחִי (תהילים טו 5) – כגון: רבי ישמעאל ברבי יוסי."
 "יִנְעָר כִּפְיוֹ מִתְמַמֵּךְ בְּשַׁחֲדִי (ישעיה לג 15) – כגון: רבי ישמעאל ברבי יוסי."

14. בדפוס ווילנא – זוזא; בכתבי יד שונים – זוגא. על-פי הרב מ' הרשלה (עורך), **תלמוד בבלי עם שינויי נוסחאות** [דקדוקי סופרים השלם], מסכת כתובות, ב, ירושלים תשל"ז, עמ' תעז; נראה שזוזא הוא שיבוש של זוגא, ומכל מקום משמעותו כאן היא זוג.
 15. הביטוי תיפח נפשם/עצמן/עצמותיו, כלשון-קללה – מקובל אצל חז"ל: רה"ש לא ע"א; קידושין כט ע"ב; סנהדרין צז ע"ב; ירושלמי שקלים ג, ב.
 16. אירוע זה נזכר בתמציתיות ובגוף ראשון בשמו של בעל הסיפור – במדרש תנחומא פרשת שופטים (ורשא) סימן ה. מדרש תנחומא הוא אוסף של מדרשים על חמישה חומשי תורה, המיוחס לתנחומא בר אבא, אמורא א"י בן הדור החמישי, במאה הרביעית לסה"נ – ראו: ע' רייזל, **מבוא למדרשים**, אלון שבות תשע"א, עמ' 234-244; לדעת פרופ' יונה פרנקל, מתקבל על הדעת, שהיה מדרש תנחומא מקורי, שהוא אב לכל המהדורות והנוסחים המאוחרים, שהם מאמצע המאה השמינית לערך. ראו י' פרנקל, **דרכי האגדה והמדרש**, א, גבעתיים תשנ"א, עמ' 8-9; מ"ד הר, **אגדה ומדרש בעולמם של חז"ל בארץ ישראל**, י' לוינסון, י' אלבוים וג' חזן-רוקם (עורכים), **היגיון ליונה**, ירושלים תשס"ז, עמ' 132.
 17. היימן (לעיל הערה 8), עמ' 835; שבת נא ע"א; שם קיה ע"ב.
 18. היימן (שם), עמ' 835; עירובין פו ע"ב רש"י; סוכה טז ע"ב; כתובות קד ע"א.

ה. רבי ישמעאל בר-אלישע

- "רבי ישמעאל בר אלישע אייתי ליה ההוא גברא ראשית הגז.¹⁹
אמר ליה : מהיכן את?
אמר ליה : מדוך פלן.
ומהתם להכא לא הוה כהן למיתבא ליה?
5 אמר ליה : דינא אית לי, ואמינא : אגב אורחאי אייתי ליה למר.
אמר ליה : פסילנא לך לדינא ; לא קביל מיניה.
אותיב ליה זוגא דרבנן וקדייני ליה.
בהדי דקאזיל ואתי, אמר : אי בעי – טעין הכי, ואי בעי – טעין הכי.
אמר : תיפח נפשם של מקבלי-שוחד! ומה אני שלא נטלתי, ואם נטלתי – שלי נטלתי,
10 כך מקבלי-שוחד – על אחת כמה וכמה!²⁰

תרגום: רבי ישמעאל בר אלישע (שהיה כהן) – הביא לו אדם אחד את ראשית הגז.

- אמר לו (ר' ישמעאל) : מהיכן אתה?
אמר לו : ממקום פלוני.
(שאל אותו ר' ישמעאל) : ומשם (עד) כאן – לא היה כהן לתת לו (את ראשית-הגז)?
אמר לו : דין יש לי (בפניך), ואמרתי אגב דרכי אביא לו לאדוני (את ראשית-הגז).
אמר לו : פסול אני לך לדין ; לא קיבל ממנו.
הושיב לו זוג חכמים והיו דנים אותו.
בתוך (הזמן) שהיה (ר' ישמעאל) הולך ובא – אמר (בלבו) : אם היה רוצה היה (האיש) – טוען
כך, ואם רוצה – היה טוען כך (וזוכה בדין).
אמר : תיפח נפשם של מקבלי-שוחד! ומה אני שלא נטלתי, ואם נטלתי – שלי נטלתי ;
כך (=כל כך אני מושפע ממעשה זה), מקבלי-שוחד – על אחת כמה וכמה!

רבי ישמעאל בר-אלישע, מגדולי התנאים בדור השלישי, הוא רבי ישמעאל סתם שבש"ס.²¹ הוא ייסד ישיבה גדולה סמוך לאדום, שלשם לא הגיעו גזרות הרומאים, והיא נקראה 'תנא דבי רבי ישמעאל'. כמו-כן אחד משני נוסחי המכילתא על חומש שמות, וי"ג המידות שהתורה נדרשת בהן

19. על-פי דברים יח 4; ראו **ספר החינוך**, מצווה תקח: "ונוהגת מצוה זו... בין בפני הבית (בית המקדש), בין שלא בפני הבית".

20. אירוע זה נזכר בתמציתיות ובגוף ראשון בשמו של בעל הסיפור – במדרש תנחומא פרשת שופטים (מהדורת בובר) סימן ז; ראו לעיל הערה 16.

21. היימן (לעיל הערה 8), חלק ב, עמ' 819; יש שני תנאים בשם זה: הראשון היה כהן גדול בבית שני (ולא דין) וסבו של התנא השני שבו מדובר; היימן (שם), עמ' 828, מזכיר סיפור זה בשמו של התנא השני; בשבת יב ע"ב מובא אירוע מסוים בשמו המלא של התנא, ואותו מקרה נזכר שוב בתוספתא שבת א יג בסתם רבי ישמעאל.

– נקראים על שמו.²²

ככוהן היה זכאי לקבל את ראשית הגז, ואף כי לא קיבלו ופסל עצמו מן הדין, זה לא מנע ממנו מלהרהר בזכותו של האיש.

על יושרו של רבי ישמעאל בר-אלישע ניתן ללמוד גם מהנכתב עליו במסכת מכות כד ע"א :
 "מאס בבצע מעשקות' (ישעיה לג 15) – כגון : רבי ישמעאל בן-אלישע."

מבחינת התוכן של שני הסיפורים הללו, הם טומנים בחובם עליית-מדרגה מבחינת קבלת-שוחד לעומת הסיפורים הראשונים, מכיוון שאין עוסקים כאן בעזרה לדיין, כמו בסיפורים הקודמים, אלא בניסיון לתת לדיין דבר חומרי, שזהו מעשה הקרוב יותר לשוחד. אף-על-פי שהדיינים הללו היו זכאים לקבל, הם דחו את הנותנה ופסלו את עצמם מן הדין, ואולם מסתבר, שההשפעה של ניסיון זה הותירה את רישומה עליהם, והם חשבו על טובת הנותנים. מכאן אנו לומדים על כוח השפעתו של שוחד.

סדר הסיפורים כאן הוא מן הרחוק יותר להיחשב לשוחד – ועד הקרוב יותר : בסיפור הראשון הובא לדיין רכוש השייך אך ורק לו, אבל הובא לו יום אחד מוקדם. ואילו בסיפור השני בחר המתדיין לתת מתנה דווקא לדיין שדן בעניינו – בו בזמן שהיה יכול לתתה לכהן אחר.

מבחינה ספרותית כל סיפור בנוי מפתחה, שיש בה תיאור של הבאת הדורון לדיין ודו-שיח קצר בין הדיין לבין המתדיין ; ההמשך דומה בשניהם :

בעל-הדורון מזהה את עצמו כבעל-דין, הדיין דוחה את הדורון, פוסל את עצמו מלדון, והדין מתקיים בפני דיינים אחרים, ואז הדיין מהרהר כיצד ראוי שיטען בעל-הדין. הסיום הוא בקללה למקבלי-שוחד.

ניתן להבחין בשלד התבנית של כל סיפור בשני חלקים עיקריים :

חלק ראשון – תיאור האירוע ודו-שיח קצר עד לפסילת הדיין את עצמו. חלק זה (שורות 1-6) דומה בצורתו לסיפורים שבקבוצה הראשונה (שורות 1-4).

חלק שני – תיאור התקלה ותוצאתה : קיום הדין על-ידי דיינים אחרים, התנא שקל בדעתו כיצד ראוי שבעל-הדין יטען. לבסוף מובאת קללה למקבלי-שוחד (שורות 7-10).

סיפורים אלו כוללים את החלק הראשון, שהוא התבנית הבסיסית, ועליו נבנתה עוד קומה של המשך הסיפור. יש כאן התקדמות והתפתחות של העלילה – לעומת הסיפורים הראשונים, שבאה לידי ביטוי בעובדה שיש לסיפורים שני חלקים.

22. היימן (שם), עמ' 822.

ו. רב ענן ורב נחמן

- "רב ענן אייתי ליה ההוא גברא כנתא דגילדני דבי גילי.
אמר ליה : מאי עבידתיך?
אמר ליה : דינא אית לי.
לא קביל מיניה. אמר ליה : פסילנא לך לדינא.
5 אמר ליה : דינא דמר לא בעינא, קבולי לקביל מר, דלא למנען מר מאקרובי ביכורים.
דתניא : 'ואיש בא מבעל שְלֶשָה ויבא לאיש האלקים לחם בכורים עשרים לחם שערים וכרמל
בצקלנו' (מל"ב ד 42).
וכי אלישע אוכל ביכורים הוה?
אלא לומר לך, כל המביא דורון לתלמיד חכם – כאילו מקריב ביכורים.
אמר ליה : קבולי לא בעינן דאיקביל, השתא דאמרת לי טעמא – מקבילנא.
10 שדריה לקמי דרב נחמן, שלח ליה : נידייניה מר להאי גברא, דאנא ענן פסילנא ליה לדינא.
אמר : מדשלח לי הכי, שמע מינה קריביה הוא.
הוה קאים דינא דיתמי קמיה.
אמר : האי עֶשָה, והאי עשה! עשה דכבוד תורה – עדיף.
סלקיה לדינא דיתמי, ואחתיה לדיניה.
15 כיון דחזא בעל דיניה יקרא, דקא עביד ליה – איסתתם טענתיה.
רב ענן הוה רגיל אליהו דאתי גביה, דהוה מתני ליה סדר דאליהו.
כיון דעבד הכי – איסתלק.
יתיב בתעניתא ובעא רחמי, ואתא.
כי אתא הוה מבעית ליה בעותי.
20 ועבד תיבותא ויתיב קמיה, עד דאפיק ליה סידריה.
והיינו דאמרי : סדר דאליהו רבה, סדר אליהו זוטא."

תרגום: רב ענן הביא לו אדם אחד סל של דגים קטנים.

אמר לו (רב ענן): מה מעשיך (פה)?

אמר לו: דין יש לי (בפניך).

לא קיבל ממנו. (ועוד) אמר לו: פסול אני לך לדין.

אמר לו (האיש): (את) דינו של אדוני אינני רוצה, (אבל) יקבל אדוני (על כל פנים, את מתנתלי),
שלא ימנעני אדוני מלהקריב ביכורים (ומה עניין ביכורים לכאן?) – דתניא: "ואיש בא מבעל
שְלֶשָה (שם מקום),²³ ויבא לאיש האלוקים לחם בכורים עשרים לחם שְעָרִים וכרמל

23. על-פי פירוש א"ש הרטום, תורה נביאים כתובים, בעריכת מ"ד קאסוטו, תל-אביב תשנ"ב: "יש משערים כי הוא בהר אפרים, ויש

בצקלונ"ו (מל"ב ד 42).

(מדוע נאמר לחם ביכורים), וכי אלישע אוכל ביכורים היה (והרי לא היה כהן)!

אלא לומר לך, כל המביא דורון לתלמיד חכם – כאילו מקריב ביכורים (ואם כן רוצה אני לקיים מצווה זו).

אמר לו (רב ענן): לקבל אינני רוצה, (אבל) עכשיו שאמרת לי טעם (בדבר), אקבל (ממך כיוון שאתה רוצה לעשות מצווה).

שלח אותו לפני רב נחמן, שלח לו: ידון אדוני את האיש הזה, משום שאני ענן פסול לו לדין.

אמר (רב נחמן בלבו): מכיוון ששלח לי כך, מכאן שקרובו הוא (ולכן פסול לו לדין).

(ובאותו זמן כבר) היה עומד דין של יתומים לפניו.

אמר: זו (מצוות) עשה (של הדיינים לשפוט בצדק), וזו (מצוות) עשה (לכבד את בעלי-התורה ואת בני-משפחתם); עשה דכבוד תורה – עדיף!²⁴ (לכן) דחה את דין היתומים, והקדימו לדין (את אותו אדם, משום שסבר, שהוא קרובו של רב ענן).

כיוון שראה בעל-דינו (של האיש את) הכבוד, (שהדיין) עושה לו (לאיש), נסתתמו טענותיו (והפסיד במשפט).

(מסופר): רב ענן היה רגיל אליהו (הנביא) לבוא אצלו, שהיה מלמד לו (את מה שנכתב אחר כך בספר) סדר דאליהו. כיון שעשה כך (שגרם לעיוות-דין), הסתלק (אליהו). ישב (רב ענן) בתענית וביקש רחמים ובא (אליהו, אבל) כאשר היה בא, היה מפחיד אותו. עשה (רב ענן) לעצמו (תיבה וישב לפניו, עד שלימד אותו את סדרו. והוא שאומרים: סדר דאליהו רבה (הגדול, שאליהו לימדו הרבה), סדר אליהו זוטא (הקטן, שאליהו לימדו מעט, שהראשון לימדו קודם המעשה, והשני לאחר המעשה).

סיפור זה, החותם את הקובץ, מהווה את פסגת הסיפורים מבחינת מספר משתתפיו, מורכבותו, וחומרת תוצאותיו. בסיפור זה נוטלות חלק יותר דמויות: שני אמוראים, שני מתדיינים, ולבסוף – גם אליהו הנביא.

רב ענן, אמורא בדור השני, היה תלמידו של שמואל ומדייני נהרדעא. ורב נחמן בר-יעקב, מחשובי אמוראי בבל בדור השני-שלישי, הוא סתם רב נחמן הנזכר במקורות.²⁵ הוא הוכר כדיין מומחה בדיני ממונות, ונקבע הכלל: "דקיימא לן הלכתא: כרב נחמן – בדיני (ממונות)".²⁶ והוא אף אמר על עצמו: "ואם היה דיין מומחה – דן אפילו יחידי. אמר רב נחמן: כגון אנא דן דיני ממונות ביחידי" (סנהדרין ה ע"א).

מבחינת התוכן של הסיפור, בחלקו הראשון שבמרכזו עומד רב ענן – הצליח פלוני לשכנעו לקבל ממנו דורון בנימוק של קיום מצווה, שיש בה ביטוי להכרת-הטוב למי שהקדיש את חייו לשאת

מחפשים אותו בקרבת יריחו"; וראו: שמואל א, ט', ד.

24. שבועות ל ע"ב.

25. היימן (לעיל בהערה 8), עמ' 928-930, מביא ראיות, שסתם רב נחמן הוא בר-יעקב ולא בר-יצחק, שהוא אמורא אחר; ב"ב מו, ע"ב תוספות ד"ה שלח.

26. כתובות יג ע"א.

בעולה של תורה. למעשה, אין מדובר כאן בשוחד, שהרי רב ענן פסל את עצמו מלדון בענייניו של האיש, ואולם כתוצאה מכך שלח רב ענן את המתדיין אל רב נחמן – במקום לומר לו שילך אל דיין אחר, וברור, שהמתדיין יודיע על-כך לדיין החדש.

מהמילים: "שלח ליה", לאחר שכבר נאמר "שדריה לקמיה דרב נחמן", וכן מנוסח הפנייה לרב נחמן בגוף שני – נראה, שהפנייה אליו נעשתה במכתב (וכך – בתרגומי התלמוד).²⁷ עובדה זו מגדילה עוד יותר את חומרת המעשה, שהרי יש בכך התערבות מעשית בסדר-הדין, והוא עבר על "אל תעש עצמך כעורכי הדיינים" (אבות א, ח), המלמדים את בעלי הדין מה לעשות כדי לזכותם בדין.

לפי הסיפורים הקודמים, לא היה מקובל שדיין יבחר דיין למען מתדיין, שהוא פסל עצמו מלדון אותו. רב ענן עשה זאת, אחרי שהוא קיבל את המתנה. למה לא שלח את המתדיין אל רב נחמן, לפני שקיבל את המתנה?

כנראה, משום שדיינים לא עשו זאת בדרך כלל. מכאן, שקבלת המתנה הפכה אותו למשוחד, כדי כך שהוא אף "העלים וכיסה והסתיר את דבריו ששלח לרב נחמן, שלא פירש לו למה הוא פסול לדין. רב נחמן טעה, וחשב שהוא קרובו".²⁸ הסיפור מלמד אותנו, שדיין משוחד – אסור לו לעזור למתדיין במשפט שמתקיים לפני דיין אחר.

אם יש מקום להענשה על מה שאירע, הרי ראוי היה, שרב נחמן יענש, שהרי הוא שגרם לעיוות-הדין.

מדוע נענש רב ענן?

ניתן להסביר, שהגורם הראשון לשרשרת התקלות הוא קבלת הדבר על-ידי רב ענן, אשר, כנראה, כתוצאה מכך הפנה את המתדיין לרב נחמן, ובכך נמשכה מעורבותו המסוימת בדין זה, אף-על-פי שלא התכוון לכך. קבלת הדבר הותירה אותו – בניגוד לרצונו – ברקע הדין, ועיוות-הדין לא איחר לבוא.

סיפור זה בא ללמדנו על כוחו הסמוי של השוחד והשפעתו על הדין, שהוא "מעוור" ומסלף את יכולת ההבחנה של הדיין בין טוב לרע ומקשה עליו להוציא דין אמת.²⁹

בשונה מהסיפורים הקודמים, שבהם הדיינים דחו על הסף כל ניסיון לתת להם משהו ואפילו משלהם, הרי כאן הדיין קיבל דורון. ואף-על-פי שהדבר נעשה לשם קיום מצווה ואיננו שוחד ממש, שהרי לא דן בדין זה, בא הדבר ללמדנו על הזהירות הרבה הנדרשת מן הדיין; ואם בכגון זה אלו הן התוצאות, הרי שבלקחת שוחד ממש – על אחת כמה וכמה.

27. בפירוש בתלמוד בבלי (מהדורת שטיינזולץ [לעיל הערה 7]), מובא: "שלח ליה – במכתב"; בפירוש בתלמוד בבלי - מהדורת שוטנשטיין, ברוקלין תשס"ז, מובא: "שלח ליה – ושלה לרב נחמן את הדברים הבאים".

28. בן יהודע (לעיל הערה 2).

29. על-פי המובא בסוגיית הגמרא, המשמעות של "יעור עיני חכמים" היא לא רק סכנה לעיוות הדין, אלא גם עונש לדיין – "אפילו חכם גדול ולוקח שוחד, אינו נפטר מן העולם בלא סמיות (=עיוורון) הלב" – כפי שארע לרב ענן בלימודו עם אליהו הנביא. משמעות זו באה להזהיר ממצבים, אשר בהם הדיין ייקח שוחד ויחשוב שלא יטה את הדין, כגון לקחת שוחד משני הצדדים המתדיינים (וראו על הדיין קרנא, שהיה מקבל כסף משני הצדדים. כתובות קה ע"א).

מבחינה ספרותית כולל שלד התבנית של סיפור זה שלושה חלקים עיקריים:

חלק ראשון – תיאור האירוע, דו-שיח קצר ופסילת הדין את עצמו מלדון (שורות 1-4). זהו החלק הבסיסי של הסיפור, והוא תואם לסיפורים שבשתי הקבוצות הראשונות.

חלק שני – קבלת הדורון על-ידי הדין (שורות 5-9). והוא החידוש שבחלק זה, שמוסיף דרמטיזציה ועניין לקובץ כולו.

חלק שלישי – תיאור התקלות ותוצאותיהן (שורות 10-21): הפניית המתדיין אל רב נחמן – בלי לנמק לו את הסיבה, טעותו של רב נחמן בשינוי סדרי הדין, קיפוח היתומים, עיוות-הדין ועונשו של רב ענן. חלק זה מקביל לזה שחותם את סיפורי הקבוצה השנייה.

ניתן להבחין כאן בהתפתחות של התבנית הספרותית: החלק הראשון בנוי מהתבנית הבסיסית – בדומה לקבוצות הקודמות, ואילו בחלק השני יש 'עליית-מדרגה' – מבחינת התפתחות האירוע, והחלק השלישי מקביל לזה שחותם את קודמיו, אך מורכב יותר בתוכנו ובתוצאותיו.

וכך ניתן להבחין בהתפתחות של הקובץ מבחינה תוכנית וספרותית.

סיכום

נראה, כי עורכי התלמוד סידרו את **קבוצות** הסיפורים הללו בהדרגה עולה מבחינת התוכן והצורה:

התוכן – הדִּרְגָה עולה **בחומרה** של השוחד ובהשפעתו על הדיינים:

בשלושת הסיפורים שבקבוצה **הראשונה** – תוארו סוגי עזרה שהוגשה לדיינים, מבלי לתת להם דבר; הדיינים פסלו את עצמם, ולא יצאה תקלה על-ידם.

בשני סיפורי הקבוצה **השנייה**, היו ניסיונות לתת לדיינים מתנה, ואף-על-פי שהדיינים היו זכאים לכך, הם לא קיבלו וגם פסלו את עצמם מלדון. לכן לא נוצר עיוות-דין, אך הצעות-השוחד החומריות הותירו את רישומן עליהם במחשבותיהם לטובת המתדיינים.

בסיפור **האחרון** הייתה קבלת דבר על-ידי רב ענן, ולמרות פסילתו את עצמו מלדון – יצאה תקלה מתחת-ידו בעיוות-הדין, והוא נענש על כך.

הצורה – התקדמות והתפתחות של התבניות הספרותיות של הסיפורים:

סיפורי הקבוצה **הראשונה** – קצרים, דומים בתבניתם ומהווים את התבנית הבסיסית של כלל הסיפורים שבקובץ.

סיפורי הקבוצה **השנייה** דומים בתבניתם וכוללים שני חלקים עיקריים: הראשון – כולל את התבנית הבסיסית – בדומה לסיפורים הראשונים, ונוסף לו עוד חלק.

בסיפור **האחרון** יש שלושה חלקים עיקריים:

בראשון – התבנית הבסיסית, וגם החלק האחרון החותם אותו – מקבילים לקודמיו; נוסף כאן החלק השני, שמפתח את העלילה.

סדר הקבוצות של הסיפורים – יכול ללמד על גווניו ועל עוצמותיו של השוחד :

הוא עלול להופיע כשוחד-דברים – כמו בסיפורי הקבוצה הראשונה, גְבוּר – לדרך קבלת דבר, שהדין זכאי לו – כמו בקבוצה השנייה, או בקבלת-שוחד, אף באופן לא-מודע – כמו בסיפור האחרון.³⁰

מכאן, שהדין חייב להקפיד על זהירות מְרֵבִית בשוחד-דברים ובספק-שוחד ממון כמו בסיפורים הראשונים, על מנת שלא יגיע למצב של קבלת-שוחד – כמו בסיפור האחרון.

ניתן לראות בקובץ שלפנינו את "סיפור האגדה – אחדות של תוכן וצורה", כשם ספרו של פרופ' יונה פרנקל ז"ל:³¹ על אף המרחקים הגאוגרפיים שבין האירועים, הפערים ההיסטוריים, ואי-הסדר הכרונולוגי שבהם – הועברו סיפורים אלו מדור לדור, וניתן להבחין בעריכה של תוכנם ושל עיצובם הספרותי על-ידי מי שטיפל בהם.

מעשי-חכמים אלה ממחישים את הלוגיקה של העריכה התלמודית. מְדַפֵּי הלימוד, שאנו עוסקים בהם – מסתבר, שהיא איננה טכנית גרידא, אלא מונחית על-ידי שיקולים המעניקים משמעויות חדשות לטקסט.

זאת – ועוד, סיפורים אלו ממחישים את החומרה שחז"ל ייחסו לאיסור קבלת-שוחד וגם קיימו זאת הלכה למעשה, ומתוך כך אנו לומדים על גדלותם המוסרית – כמופת לכל הדורות.

30. על-פי הגישה שאין הבדל בחומרה בין שוחד-דברים לבין שוחד-ממון, ניתן לדרג את הסיפורים בהדרגה עולה על-פי הקריטריון של סבירות הדיינים לטעות בקבלת-שוחד: בקבוצה הראשונה – הדיינים קבלו עזרה, ולכן הסבירות שיטעו הייתה אפסית. בקבוצה השנייה – הוצע לדיינים לקבל דבר שהם זכאים לו, ולכן הסבירות לטעות גברה, וזה בא לידי ביטוי בכך שהם חשבו על טובת הנתנים. בסיפור האחרון – האפשרות של שוחד הייתה רחוקה, ולכן דווקא כאן הסבירות לטעות גברה יותר, כפי שאכן קרה. מכאן, שהזהירות הנדרשת מן הדיינים היא לא רק בשוחד ודאי או ספק, אלא גם ממה שנראה כאינו שוחד כלל.

31. פרנקל (לעיל הערה 5).

